

KS. TOMASZ RAKOCZY
Instytut Prawa *Ordo Iuris* w Warszawie
ORCID 0000-0001-5820-5437

PORZĄDEK PUBLICZNY REPUBLIKI WŁOSKIEJ JAKO PRZESZKODA W UZNAWANIU CYWILNYCH SKUTKÓW NIEWAŻNOŚCI MAŁŻEŃSTWA KANONICZNEGO Z TYTUŁU SYMULACJI

Treść: Wprowadzenie. – 1. Porządek publiczny w prawie włoskim. – 2. Wyłączenie bezpośredniej stosowalności wyroków kościelnych po 1995 roku. – 3. Symulacja małżeństwa a porządek publiczny. – 3.1. Małżeństwo i rodzina jako istotne instytucje prawne włoskiego porządku publicznego. – 3.2. Przekroczenie terminu na złożenie wniosku z tytułu symulacji. – 3.3. Symulacja jednostronna. – Wnioski.

Wprowadzenie

Współpraca Państwa i Kościoła, wskazana w art. 76 *Konstytucji o Kościele w świecie współczesnym*, jako zasada współistnienia obu społeczności¹, jak pokazuje legislacja wielu państw², znalazła swój wyraz szczególnie odnośnie do małżeństwa i rodziny. Może mieć jednakże różny zakres. Jednym z nich jest wspólna forma zawarcia

¹ SOBÓR WATYKAŃSKI II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym* z dnia 7 grudnia 1965, tekst polski za: Sobór Watykański II, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje. Tekst polski. Nowe tłumaczenie*, Pallottinum, Poznań 2002, s. 526-606.

² Zob. J. KRUKOWSKI, *Konkordaty współczesne. Doktryna – teksty (1964-1994)*, Warszawa 1995, s. 76-181.

małżeństwa, która wywiera skutki w prawie kanonicznym, jak i cywilnym. Bardziej zacieśnioną formą wskazanej współpracy jest wspólna forma rozwiązania zawartego małżeństwa. Z racji na odrębność założeń aksjologicznych obu porządków prawnych (państwowego i kościelnego) może mieć ona miejsce przez uznawanie skutków orzeczenia nieważności małżeństwa kanonicznego w prawie cywilnym. Taką formę, wykluczoną przez art. 10 ust. 4 Konkordatu polskiego, przewiduje jednak prawo włoskie. Z tej racji, kwestia jest ciekawa i budzi szereg pytań, dotyczących: kompetencji organów Kościoła i Państwa, procedury, a w szczególności przesłanek, na podstawie których Republika Włoska jest skłonna po rozpoznaniu włączyć do własnego porządku prawnego skutki wyroków sądów kościelnych. Niniejszy artykuł podejmuje analizę przesłanki „porządku publicznego”, która odnosi się fundamentalnie do aksjologii prawa Republiki Włoskiej i istotnie ogranicza uznanie orzeczeń sądów kościelnych w prawie cywilnym.

1. Porządek publiczny w prawie włoskim

Definicję porządku publicznego wskazał Sąd Kasacyjny w wyroku z dnia 28 grudnia 2006 roku, jako „całościowy zbiór zasad wywiezionych z Konstytucji lub spoza niej, tworzących integralny porządek prawny, będący immanentnym wobec najważniejszych instytucji prawnych, które skutkują kompleksem norm bezwzględnie obowiązujących, mających charakter fundamentalny (różniących się od najogólniejszych norm imperatywnych), określające porządek prawny, w danym momencie historycznym. Porządek publiczny pełni rolę zawiasu struktury etycznej, socjalnej i ekonomicznej społeczności narodowej, nadając jej jednoznaczną i specyficzną strukturę”³. Sąd

³ „... ordine pubblico [...] costituisce un limite all’ autonomia negoziale dei privati (art. 1343 e 1418 c.c.), risultati formato da quell’ insieme di principi, desumibili dalla Carta costituzionale o; comunque, pur non trovando in essa collocazione, fondanti l’intero assetto ordinamentale siccome immanenti ai più importanti istituti giuridici quali risultano dal complesso delle norme inderogabili provviste del carattere di fundamentalità che le distingue dal più ampio genere delle norme imperative, tali da caratterizzare l’atteggiamento dell’ordinamento stesso in un determinato

Kasacyjny na powyższą definicję, powoływał się wielokrotnie w późniejszych orzeczeniach⁴. Podobną definicję „porządku publicznego” skonstruował włoski Sąd Konstytucyjny w 1982 roku, jako: „zespół fundamentalnych reguł ustanowionych w Konstytucji i w ustawach, na bazie instytucji prawnych, w których się artykułuje porządek pozytywny, w swojej stałej adekwatności odnośnie do rozwoju społeczeństwa, który wyraża przede wszystkim zasadę suwerenności Państwa, którą głosi art. 1 ust. 2 i potwierdza art. 7 ust. 1 Konstytucji”⁵. Dla podejmowanych rozważań wartym uwagi jest to, że porządek publiczny wyraża się m.in. poprzez kluczowe instytucje prawne, które tworzą „zawias życia społecznego”.

Ze wskazanej definicji Sądu Kasacyjnego wynika także, że obok funkcji o charakterze pozytywnym, a więc generującym nowe konstrukcje prawne, klauzula porządku publicznego odgrywa funkcję negatywną, nie dopuszczając do zastosowania we włoskim porządku prawnym konstrukcji przyjętych w innych państwach⁶. Można, więc powiedzieć, że pełni ona rolę „zaworu bezpieczeństwa systemu

momento storico e da formare il cardine delle struttura etica, sociale ed economica della comunità nazionale conferendole una ben individuata ed inconfondibile fisionomia”, vedi: Corte di Cassazione, sez I Civile, 28.12.2006, n. 27592, in: “Il Foro Italiano” vol. 130, No. 6 (giugno) 2007, p. 1793, pkt. C; C. CAMPIGLIO, *Ordine pubblico [dir. Int. Priv.]*, [www.treccani.it/enciclopedia/ordine-pubblico-dir-int-priv_\(Diritto-on-line\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/ordine-pubblico-dir-int-priv_(Diritto-on-line)), [dostęp 23 marca 2020].

⁴ Vedi: Cass. 13.12.1999, n. 13928; 6.12.2002, n. 17349; 26.11.2004, n. 22332; 23.02.2006, 4040, Corte di Cassazione, sez I civile, 28.12.2006, n. 27592, in: “Il Foro Italiano” vol. 130, No. 6 (giugno) 2007, s. 1793, pkt. C.

⁵ „La inderogabile tutela dell’ordine pubblico, e cioè delle regole fondamentali poste dalla Costituzione e dalle leggi a base degli istituti giuridici in cui si articola l’ordinamento positivo nel suo perenne adeguarsi all’evoluzione della società, è imposta soprattutto a presidio della sovranità dello Stato, quale affermata nel comma secondo dell’art. 1, e ribadita nel comma primo dell’art. 7 della Costituzione”, Corte Costituzionale, Decisione del 22.01.1982, n. 18/1982, n. 5, <https://www.cortecostituzionale.it/actionSchedaPronuncia.do?anno=1982&numero=18>, [dostęp 18 kwietnia 2020].

⁶ A. FABRI, *Ordine pubblico e azione giurisdizionale. Il modello di ordine pubblico proposto in sede giurisdizionale anche a proposito delle modalità di esercizio della libertà religiosa*, Stato, Chiese e pluralismo confessionale 30 (2016), s. 13.

prawnego” w stosowaniu prawa międzynarodowego prywatnego⁷. Taka funkcja została także wskazana w art. 16 ust. 1 ustawy prawo publiczne międzynarodowe⁸ stanowiąc, że: „prawa obcego nie stosuje się, jeśli jego efekty byłyby przeciwne porządkowi publicznemu”. Jak wynika z przepisu w ust. 2, w razie konfliktu prawnego należy zastosować przepisy prawne przywołane przez inne kryteria powiązane, do których odsyła ta sama dyspozycja, a w ich braku, prawo włoskie. W zakresie sądowego stosowania prawa, klauzula porządku publicznego została wskazana w tytule czwartym wskazanej ustawy: „Stosowanie wyroków i aktów obcych”. Art. 64 ust. 1 pkt g. wskazanego tytułu przewiduje uznanie wyroku państwa obcego, o ile jego dyspozycje nie wytwarzają efektów przeciwnych porządkowi publicznemu.

W szczególności, w obszarze prawa małżeńskiego i rodzinnego, włoski porządek prawny obejmuje określone rozumienie małżeństwa i rodziny⁹, któremu sprzeciwiają się niektóre koncepcje, przyjmowane w państwach obcych. Z jednej strony należą do nich „zbyt szeroko” rozumiane związki, jak np.: zarejestrowane związki niemałżeńskie czy małżeństwa homoseksualne. Z drugiej strony, włoski porządek prawny nie dopuszcza także ograniczeń zdolności do małżeństwa, która właściwa jest dla państw, kierujących się islamskim prawem religijnym. Do przedmiotowych konstrukcji należą m.in. ograniczenie zdolności do małżeństwa kobiet, poligamia, czy prawna instytucja odrzucenia współmałżonka¹⁰. Niedopuszczalne byłoby także rozwiązywanie czy unieważnianie małżeństw z tytułu przeszkód ściśle

⁷ C. CAMPIGLIO, *Ordine pubblico [dir. Int. Priv.]*, [www.treccani.it/enciclopedia/ordine-pubblico-dir-int-priv_\(Diritto-on-line\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/ordine-pubblico-dir-int-priv_(Diritto-on-line)/), [dostęp 23 marca 2020].

⁸ Legge n. 218/1995, Legge del sistema italiano di diritto internazionale privato, vigente al: 30.03.2020, <https://www.normattiva.it/atto/caricaDettaglioAtto?atto.dataPubblicazioneGazzetta=1995-06-03&atto.codiceRedazionale=095G0256>, [dostęp 30 marca 2020].

⁹ R.C. BAFFIONI, *Il procedimento di delibazione delle sentenze ecclesiastiche di nullità matrimoniale*, Roma 2006, s. 134.

¹⁰ C. CAMPIGLIO, *Ordine pubblico [dir. Int. Priv.]*, [www.treccani.it/enciclopedia/ordine-pubblico-dir-int-priv_\(Diritto-on-line\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/ordine-pubblico-dir-int-priv_(Diritto-on-line)/), [dostęp 23 marca 2020].

„kościelnych”, tzn. znanych jedynie prawu kanonicznemu, jak: różnica religii, przyjęte święcenia czy złożony ślub czystości¹¹.

Małżeństwo stanowi element porządku publicznego, także jako związek osób odrębnej płci. Taki wniosek płynie z przyjętego kształtu małżeństwa jako wspólnoty naturalnej, a więc opartej na prawie naturalnym. Włączenie do instytucji małżeństwa związków osób homoseksualnych stanowiłoby tym samym rozstrojenie małżeństwa i naruszenie porządku publicznego. Przedmiotowe stanowisko zostało wypracowane przez Sąd Konstytucyjny 15 kwietnia 2010¹². Republika Włoch w 2016 promulgowała, co prawda ustawę o związkach osób tej samej płci, tym niemniej nie umożliwiła takim osobom zawarcia małżeństwa¹³.

W temacie poruszonym w niniejszej wypowiedzi naukowej, porządek publiczny stanowi we włoskim porządku prawnym jedną z głównych racji odmowy uznania skutków orzeczeń sądowych państw obcych. Wśród nich należy umieścić także orzeczenia sądów Kościoła katolickiego¹⁴.

¹¹ M. CANONICO, *La delibazione delle sentenze di nullità matrimoniale: orientamenti giurisprudenziali e nuove questioni*, Stato, Chiese e pluralismo confessionale 23 (2009), s. 32.

¹² Vedi: La sentenza 15.04.2010, n. 138 della Corte Costituzionale, *Il Foro Italiano* vol. 133, No. 6 (giugno) 2010, s. 1701-1706; E. GIARNERI, *Alcune considerazioni circa le unioni omosessuali tra la “società naturale” dell’art. 29 e le “formazioni sociali” dell’art. 2 della Costituzione Italiana*, *Angelicum* 1 (2012), s. 252.

¹³ Legge 20 maggio 2016, n. 76 *Regolamentazione delle unioni civili tra persone dello stesso sesso e disciplina delle convivenze*, *Gazzetta Ufficiale* n. 118 del 21.05.2016; F. WOLLENSCHLÄGER, D. COESTER-WALTJEN, *Ehe für Alle. Die Öffnung der Ehe für gleichgeschlechtliche Paare aus verfassungsrechtlicher und rechtvergleichender Perspektive*, Tübingen 2018, s. 180.

¹⁴ M. CANONICO, *La delibazione delle sentenze di nullità matrimoniale ...*, s. 32; E. VITALI, *Matrimonio*, w: *Manuale breve diritto ecclesiastico*, E. Vitali, A.G. Chizzoniti (ed.), Milano 2015, s. 220.

2. Wyłączenie bezpośredniej stosowalności wyroków kościelnych po 1995 roku

Za czasów obowiązywania Paktów Laterańskich z 1929 sądy świeckie uznawały we włoskim porządku prawnym skuteczność kościelnych orzeczeń nieważności małżeństwa, w sposób bezpośredni. Jak uważa Franceschi, dokonywały co prawda weryfikacji orzeczeń kanonicznych, ale według art. 34 ust. 5 i 6 Paktów Laterańskich¹⁵, czyniły to jedynie pod kątem formalnym, co sprawiało, że przedmiotowa weryfikacja była „oficjalna i automatyczna”. Jej skutkiem była decyzja o dokonaniu stosownego wpisu do rejestru cywilnego

¹⁵ Art. 34: 1. Lo Stato italiano, volendo ridonare all'istituto del matrimonio, che è base della famiglia, dignità conforme alle tradizioni cattoliche del suo popolo, riconosce al sacramento del matrimonio, disciplinato dal diritto canonico, gli effetti civili.

2. Le pubblicazioni del matrimonio come sopra saranno effettuate, oltre che nella chiesa parrocchiale, anche nella casa comunale.

3. Subito dopo la celebrazione il parroco spiegherà ai coniugi gli effetti civili del matrimonio, dando lettura degli articoli del codice civile riguardanti i diritti ed i doveri dei coniugi, e redigerà l'atto di matrimonio, del quale entro cinque giorni trasmetterà copia integrale al Comune, affinché venga trascritto nei registri dello stato civile.

4. Le cause concernenti la nullità del matrimonio e la dispensa dal matrimonio rato e non consumato sono (riservate alla competenza dei tribunali e dei dicasteri ecclesiastici.

5. I provvedimenti e le sentenze relative, quando siano divenute definitive, saranno portate al Supremo Tribunale della Segnatura, il quale controllerà se siano state rispettate le norme del diritto canonico relative alla competenza del giudice, alla citazione ed alla legittima rappresentanza o contumacia delle parti.

6. I detti provvedimenti e sentenze definitive coi relativi decreti del Supremo Tribunale della Segnatura saranno trasmessi alla Corte di Appello dello Stato competente per territorio, la quale, con ordinanze emesse in Camera di Consiglio, li renderà esecutivi agli effetti civili ed ordinerà che siano annotati nei registri dello stato civile a margine dell'atto di matrimonio.

7. Quanto alle cause di separazione personale, la Santa Sede consente che siano giudicate dall'autorità giudiziaria civile, *Concordato fra la Santa Sede e l'Italia*, 16.02.1929, AAS 21 (1929) 275-295, <https://www.iuscangreg.it/conc/italia-1929-II.pdf>, [dostęp 27 marca 2020].

o tym, że małżeństwo przestało istnieć¹⁶. Tym samym sąd świecki nie był uprawniony do dokonania jakiegokolwiek oceny merytorycznej wyroku kościelnego. Mechanizm uznania skuteczności wyroku kościelnego w prawie włoskim oznaczał zrzeczenie się jakiegokolwiek kompetencji przez sędziego świeckiego w rozpoznaniu i kontroli tego orzeczenia. Przedmiotowy skutek dokonywał się także bez żądania strony zainteresowanej, a także bez jej kontroli. Korzyścią natomiast przedmiotowej „automatyczności” było zapewnienie jednolitości statusu prawnego małżonków w dwóch porządkach prawnych¹⁷.

Pierwszym impulsem zgłaszającym konflikt prawny w zakresie bezpośredniej uznawalności wyroków kościelnych o nieważności małżeństwa do prawa włoskiego stało się przywołane wcześniej orzeczenie Sądu Konstytucyjnego z 2 lutego 1982 n. 18. W jego uzasadnieniu podniesiono niezgodność przepisów Paktów Laterańskich z 1929 z przepisem art. 24 Konstytucji Republiki Włoskiej. Sąd Konstytucyjny wskazał m.in., że obowiązująca dyscyplina, przewidująca pewien rodzaj „automatyzmu” w stosowaniu efektów wyroków kościelnych do prawa włoskiego z jednej strony wyłącza sędziego cywilnego w jakiegokolwiek kontroli, a z drugiej w sposób istotny i radykalny włącza kompetencje państw obcych w zakresie uznawania skuteczności orzeczeń w porządku prawa włoskiego¹⁸.

Odstąpienie od prostej uznawalności wyroków kanonicznych na korzyść zasady rozpoznania zostało zapoczątkowane przez nawiązanie w 1984 roku nowego *Accordo* między Stolicą Apostolską a Republiką Włoską, która to umowa weszła w życie 3 czerwca 1985. Zgodnie z nią, małżonkowie, albo jeden z nich, po uzyskaniu definitywnego wyroku sądu kościelnego, który został potwierdzony dekretem wykonalności wydanym przez Najwyższy Trybunał Sygnatury Apostolskiej, mają prawo wnioskowania do sądu apelacyjnego o uznanie

¹⁶ F. FRANCESCHI, *Manuale di diritto ecclesiastico*, Molfetta 2017, s. 277.

¹⁷ M. CANONICO, *La delibazione delle sentenze di nullità matrimoniale...*, s. 5-6.

¹⁸ Tamże, s. 7-8.

skutków cywilnych w prawie włoskim¹⁹. Zasady prawa, na podstawie, których wyrok sądu kościelnego podlega rozpoznaniu, zostały wyartykułowane w przepisie art. 8 ust. 2 Accordo²⁰, a także w pkt. 4 lit. b) przepisów Protokołu dodatkowego²¹. Przedmiotowa zmiana znalazła swoje dalsze konsekwencje w unormowaniach innych aktów

¹⁹ „I fedeli che hanno celebrato il matrimonio canonico assicurandone gli effetti civili attraverso la procedura concordataria e hanno ottenuto da un tribunale ecclesiastico una sentenza di nullità del medesimo sono di norma tenuti, dopo che ne è stata decretata l'esecutività dal Supremo Tribunale della Segnatura Apostolica, a proporre domanda alla competente Corte d'Appello per ottenere la dichiarazione di efficacia della stessa nell'ordinamento dello Stato, ove ciò sia possibile ai sensi dell'art. 8, n. 2 dell'Accordo di revisione del Concordato Lateranense e del relativo Protocollo addizionale. Tale obbligo viene meno quando i fedeli interessati risultino liberi nell'ordinamento dello Stato e l'espletamento delle procedure per l'efficacia civile della sentenza canonica comporti grave incomodo”, Conferenza Episcopale Italiana, *Decreto generale sul matrimonio canonico*, 5.11.1990, s. 60, w: Notiziario della Conferenza Episcopale Italiana 10 (1990), s. 258-279.

²⁰ Art. 8 ust. 2: Le sentenze di nullità di matrimonio pronunciate dai tribunali ecclesiastici, che siano munite del decreto di esecutività del superiore organo ecclesiastico di controllo, sono, su domanda delle parti o di una di esse, dichiarate efficaci nella Repubblica italiana con sentenza della corte d'appello competente, quando questa accerti:

- a) che il giudice ecclesiastico era il giudice competente a conoscere della causa in quanto matrimonio celebrato in conformità del presente articolo;
- b) che nel procedimento davanti ai tribunali ecclesiastici è stato assicurato alle parti il diritto di agire e di resistere in giudizio in modo non difforme dai principi fondamentali dell'ordinamento italiano;
- c) che ricorrono le altre condizioni richieste dalla legislazione italiana per la dichiarazione di efficacia delle sentenze straniere.

La corte d'appello potrà, nella sentenza intesa a rendere esecutiva una sentenza canonica, statuire provvedimenti economici provvisori a favore di uno dei coniugi il cui matrimonio sia stato dichiarato nullo, rimandando le parti al giudice competente per la decisione sulla materia, Accordo tra la Santa Sede e la Repubblica Italiana che apporta modificazioni al Concordato Lateranense, 18.02.1984, AAS 77 (1985) 521-578, <https://www.iuscangreg.it/conc/italia-1984.pdf>, [dostęp 27 marca 2020].

²¹ b) Con riferimento al n. 2, ai fini dell'applicazione degli articoli 796 e 797 del codice italiano di procedura civile, si dovrà tener conto della specificità dell'ordinamento canonico dal quale è regolato il vincolo matrimoniale, che in esso ha avuto origine. In particolare,

prawnych. Jednym z nich była znowelizowana ustawa w zakresie włoskiego prawa prywatnego międzynarodowego, która weszła w życie z dniem 1 września 1995²². Jej przedmiot został wskazany w art. 1, jako: „określenie zakresu jurysdykcji włoskiej, określenie kryteriów dla zastosowania poszczególnych praw i unormowanie dyscypliny stosowania wyroków i przepisów państw obcych”. Co istotne dla omawianej kwestii, wskazana ustawa, w art. 2 nie zniosła regulacji ujętych przez konwencje międzynarodowe, obowiązujące w Republice Włoskiej²³. Tym samym, reforma prawa prywatnego międzynarodowego nie wymusiła odstąpienia od bezpośredniej uznawalności wyroków kościelnych w zakresie nieważności małżeństwa. Co warto wyartykułować, przedmiotowa zmiana została zapoczątkowana przez zawarte wcześniej nowe *accordo*²⁴. Kolejną ustawą, regulującą obowiązek rozpoznania stała się nowelizacja kodeksu postępowania cywilnego²⁵. Jego art. 797 wyliczył szereg przesłanek, domagających się sądowej weryfikacji, celem uznania wyroku państwa obcego. Wśród

1) si dovrà tener conto che i richiami fatti dalla legge italiana alla legge del luogo in cui si è svolto il giudizio si intendono fatti al diritto canonico;

2) si considera sentenza passata in giudicato la sentenza che sia divenuta esecutiva secondo il diritto canonico;

3) si intende che in ogni caso non si procederà al riesame del merito.

c) Le disposizioni del n. 2 si applicano anche ai matrimoni celebrati, prima dell'entrata in vigore del presente Accordo, in conformità alle norme dell'art. 34 del Concordato lateranense e della legge 27 maggio 1929, n. 847, per i quali non sia stato iniziato il procedimento dinanzi all'autorità giudiziaria civile, previsto dalle norme stesse, Protocollo addizionale, 18.02.1984, AAS 77 (1985) 521-578, <https://www.iuscangreg.it/conc/italia-1984.pdf>, [dostęp 27 marca 2020].

²² L. n. 218/1995, Legge del sistema italiano di diritto internazionale privato, <https://www.normattiva.it/atto/caricaDettaglioAtto?atto.dataPubblicazioneGazzetta=1995-06-03&atto.codiceRedazionale=095G0256>, [dostęp 30 marca 2020].

²³ M. CANONICO, *La delibazione delle sentenze di nullità matrimoniale...*, s. 19.

²⁴ L. LACROCE, M. MADONNA, *Il matrimonio concordatario nella giurisprudenza della Corte di Cassazione*, *Il Diritto Ecclesiastico* 3-4 (2012), s. 770.

²⁵ E. VITALI, *Matrimonio ...*, s. 221.

nich została ponownie wskazana przesłanka porządku publicznego, wpisana do n. 7 przywołanego przepisu²⁶.

Mimo wprowadzenia zasady rozpoznania orzeczeń kościelnych, nie bez znaczenia dla omawianej problematyki są także pojawiające się w doktrynie głosy wyrażające niechęć do współpracy Państwa i Kościoła w przedmiotowym zakresie. Podnosi się mianowicie, że zmieniona regulacja wciąż nie szanuje w pełni zasady świeckości Państwa i rozdzielności porządków prawnych: państwowego i wyznaniowego. Wskazuje się, że prawo kanoniczne wraz ze swoim aparatem reguł i principiów wywiera zbyt wielki wpływ na porządek państwowy w zakresie małżeństwa i rodziny²⁷. Ponadto, choć uznaje się, że zasady prawa świeckiego są stosowane priorytetowo, to uważa się za niebezpieczne, że uznanie skutków cywilnych zależy jedynie od wniosku małżonka, a nie (także) organu państwowego. Ten fakt jest oceniany jako osłabianie prymatu prawa świeckiego w nadzorze

²⁶ Art. 797 (Condizioni per la dichiarazione di efficacia). La corte d'appello dichiara con sentenza l'efficacia nel Regno della sentenza straniera quando accerta: 1) che il giudice dello Stato nel quale la sentenza è stata pronunciata poteva conoscere della causa secondo i principi sulla competenza giurisdizionale vigenti nell'ordinamento italiano; 2) che la citazione è stata notificata in conformità alla legge del luogo dove si è svolto il giudizio ed è stato in essa assegnato un congruo termine a comparire; 3) che le parti si sono costituite in giudizio secondo la legge del luogo o la contumacia è stata accertata e dichiarata validamente in conformità della stessa legge; 4) che la sentenza è passata in giudicato secondo la legge del luogo in cui è stata pronunciata; 5) che essa non è contraria ad altra sentenza pronunciata da un giudice italiano; 6) che non è pendente davanti a un giudice italiano un giudizio per il medesimo oggetto e tra le stesse parti, istituito prima del passaggio in giudicato della sentenza straniera; 7) che la sentenza non contiene disposizioni contrarie all'ordine pubblico italiano. Ai fini dell'attuazione il titolo è costituito dalla sentenza straniera e da quella della corte d'appello che ne dichiara l'efficacia, codice di procedura civile, 28.10. 1940, n. 1443, vigente al 31.12.1995, <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:regio.decreto:1940-10-28;1443>, [dostęp 27 marca 2020]; R.C. BAFFIONI, *Il procedimento di delibazione...*, s. 122.

²⁷ R. BOTTA, *Il primato dello Stato nella disciplina degli effetti civili del matrimonio canonico trascritto*, *Il Diritto Ecclesiastico* 1-2 (2014), s. 94.

nad istniejącymi małżeństwami²⁸. Z drugiej strony, podkreśla się, że charakter wyznaniowy małżeństwa i rodziny w prawie kanonicznym nie ma bezpośredniego wpływu na porządek świecki, ponieważ nie w każdym przypadku kanoniczne orzeczenie nieważności sprzeciwia się włoskiemu porządkowi publicznemu²⁹.

3. Symulacja małżeństwa a porządek publiczny

Wspólną wadą oświadczenia woli w zakresie zawarcia małżeństwa dla obu porządków prawnych (kanonicznego i włoskiego) jest symulacja. W prawie kanonicznym stanowi ona o nieważności małżeństwa. Natomiast w prawie włoskim z jej tytułu można żądać unieważnienia małżeństwa. Kanonicznego wyroku z tytułu symulacji nie można jednakże uznać bezpośrednio we włoskim porządku prawnym, ponieważ przedmiotowa wada jest odmiennie rozumiana w obu systemach. Przedmiot konfliktu rozbija się m.in. o porządek publiczny. Pierwszą kluczową różnicę stanowi termin na wniesienie wniosku o unieważnienie małżeństwa do sądu cywilnego. Jego przekroczenie wiąże się z brakiem możliwości wycofania zbyt głęboko zaistniałych skutków prawnych powstałego małżeństwa i niejednokrotnie powstałej z niego rodziny. Drugą różnicą jest natomiast brak uznania w prawie włoskim symulacji, dokonanej wyłącznie przez jedną ze stron małżeństwa.

3.1. Małżeństwo i rodzina jako istotne instytucje prawne włoskiego porządku publicznego

Instytucja małżeństwa i zbudowana na nim rodzina stanowi kluczową instytucję prawną włoskiego porządku publicznego³⁰. Rodzina ma solidne podstawy w Konstytucji Republiki Włoskiej³¹.

²⁸ Corte di Cassazione, Sezioni Unite civili, Sentenza 17. 7. 2014, n. 16379, p. 3.9, www.iuscanonicum.it/629/, [dostęp 11.03.2020]; R. BOTTA, *Il primato dello Stato ...*, s. 87.

²⁹ L. LACROCE, M. MADONNA, *Il matrimonio concordatario...*, s. 768.

³⁰ TAMŻE, s. 792; R.C. BAFFIONI, *Il procedimento di delibazione...*, s. 134.

³¹ Costituzione della Repubblica Italiana, 27.12.1947, Gazzetta Ufficiale n. 298 del 27.12.1947, [https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:costituzione,vigente al: 30.03.2020](https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:costituzione,vigente%20al%3A30.03.2020), [dostęp 30.03.2020].

Prawną instytucję rodziny włoski ustrojodawca umieścił w części pierwszej Konstytucji, w jej tytule drugim zatytułowanym: Relacje etyczno-społeczne, następującym po wcześniejszym: Relacje cywilne. Ustrojodawca włoski w art. 29 postanowił, że: „Republika uznaje prawa rodziny jako naturalnego związku opartego na małżeństwie. Małżeństwo opiera się na równości moralnej i prawnej małżonków ,w granicach określonych przepisami prawa, gwarantujących jedność rodzinną”³². Z pierwszego zdania przywołanego przepisu konstytucyjnego wynika, że małżeństwo jest rozumiane jako: „społeczność naturalna”. Jego wykładnię dopełnia przepis art. 143 kodeksu cywilnego, w którym ustawodawca posługuje się pojęciami „mąż” i „żona”, a nie „partnerzy”³³. W doktrynie prawa włoskiego, pierwsze zdanie przywołanego przepisu konstytucyjnego jest wykładane jako „małżeństwo – akt” (*matrimonio – atto*). Natomiast zdanie drugie, definiujące rodzinę jako „ukonstituowaną na równości moralnej i prawnej małżonków”, prowadzi do rozumienia małżeństwa jako relacji (*matrimonio – rapporto*). Z punktu widzenia porządku publicznego, to drugie z pojęć jest to wiele ważniejsze i aksjologicznie wyższe. Małżeństwo - relacja, zdaniem włoskiego orzecznictwa, jest bliskie rozumieniu małżeństwa sakramentalnego, w prawie kanonicznym³⁴.

Znaczenie rodziny, jako istotnego elementu porządku publicznego wybrzmiało w dyskusji Komisji Konstytucyjnej, utworzonej 30 października 1946. W zakresie kształtu przyszłego przepisu art. 29 Konstytucji Republiki Włoskiej, zgłoszono trzy projekty. Choćby były one odmienne aksjologicznie, to wszystkie wskazywały na

³² „La Repubblica riconosce i diritti della famiglia come società naturale fondata sul matrimonio. Il matrimonio è ordinato sull’eguaglianza morale e giuridica dei coniugi, con i limiti stabiliti dalla legge a garanzia dell’unità familiare”, tłumaczenie polskie za: Z. WITKOWSKI, *Konstytucja Republiki Włoskiej*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2011.

³³ „Con il matrimonio il marito e la moglie acquistano gli stessi diritti e assumono i medesimi doveri”, Codice civile, art. 143, Regio decreto 16 marzo 1942, n. 262, Gazzetta Ufficiale n. 79 del 4.04.1942, vigente al: 30.03.2020, <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:regio.decreto:1942-03-16;262>, [dostęp 30.03.2020].

³⁴ Corte di Cassazione, Sezioni Unite civili, Sentenza 17. 7. 2014, n. 16379, s. 3.5.

rodzinę jako na istotny element w budowie powojennego społeczeństwa. W pierwszym z nich, autorstwa chrześcijańskich demokratów, prawa i obowiązki rodziny miały stanowić kwestię fundamentalną całej Konstytucji. Od funkcjonowania rodziny uzależniano jakikolwiek przyszły interes polityczny państwa. Wskazywano, że rodzina nuklearna musi być oparta o zasady etyczne i duchowe. W koncepcji ugrupowania katolickiego, rodzina winna bazować na węźle naturalnym i nierozzerwalnym, trwającym całe życie małżonków. Rozwód uważano za „trujący zarodek” (*germe velenoso*). Podnoszono, że przepisy państwa winny, po uznaniu niniejszej koncepcji, ograniczyć się jedynie do uregulowania i ochrony relacji między małżonkami oraz rodzicami a dziećmi. Trzecia z koncepcji, zgłoszona przez komunistów, uznawała rodzinę nuklearną za zasadniczy wektor (*vettore principale*) odnowienia socjalnego i rekonstrukcji materialnej państwa, po zakończonej drugiej wojnie światowej³⁵.

We wskazanej debacie podjęto także problematykę uwzględnienia w przepisie konstytucyjnym nierozzerwalności małżeństwa. Unormowanie wskazanego przymiotu z pewnością przyczyniłoby się do wzmocnienia funkcji rodziny w budowaniu społeczeństwa, do czego (jak można wnioskować) zmierzały wszystkie dyskutowane koncepcje. Frakcja komunistów uznawała przedmiotową kwestię za problem drażliwy (*spinoza questione*) i zgłaszała jego przesunięcie do poziomu ustawowego. Odsunięcie zagadnienia motywowano także koniecznością skupienia się na ważniejszych kwestiach dla Konstytucji, za które uznawano zagadnienia znajdujące się w zakresie „chleba i pracy”. Chrześcijańscy demokraci podnosili, że z racji na konieczność rekonstrukcji socjalnej, ekonomicznej i politycznej zniszczonego po wojnie państwa, nie można pomijać odnowy moralnej, dla której ewentualny rozwód jest nienaturalny i nawet niebezpieczny. W dyskusji odnotowano także wypowiedź, że tworząc nową Konstytucję, Włochy mogą zaprezentować innym państwom swoją wyższość moralną i instytucjonalną, która wbrew tendencji obecnej w innych

³⁵ F. LUSSANA, *Famiglia e indissolubilità del matrimonio nel dibattito all'assemblea costituente*, Studi Storici 55 (2014), s. 496-497.

państwach, może wskazać na dwa kluczowe principia, a mianowicie: zakaz kary śmierci i nierozzerwalność małżeństwa. Ostatecznie, przepis o małżeństwie nierozzerwalnym odrzucono, uznając jako wystarczające dotychczasowe i wciąż obowiązujące unormowania Paktów Laterańskich z 1929 roku. Jak zaznaczono, Republika Włoska uznała w nich efekty cywilne małżeństwa kanonicznego, a także skuteczność nieważności orzeczeń kościelnych w prawie włoskim³⁶.

Echa dyskusji nad koncepcją rodziny są aktualne w obecnej wykładni przepisów prawa. Współczesna doktryna prawa włoskiego akcentuje bardzo poważne znaczenie *matrimonio-rapporto* dla budowy społeczeństwa. Zwraca się uwagę na rozumienie konstrukcji „wspólnoty małżeńskiej” i jej istotnych wymiarów. Należą do nich: zewnętrzna rozpoznawalność, trwałość i stabilność. Owa rozpoznawalność na zewnątrz małżeństwa wyraża się w podejmowanym przez małżonków wspólnym życiu, które często określa się jako: koabitację, życie jako małżonków, czy zwyczaj życia wspólnego. Orzecznictwo posługuje się także terminem *convivenza*, który określa prawdziwe consortium rodzinne i uczuciowe, mogące wytworzyć się nawet mimo wad w *matrimonio-atto* czy z powodu kanonicznej przesłanki nieważności. Innym pojęciem, który opisuje zewnętrzną rozpoznawalność jest *affectio familiae*. Styl życia właściwy dla małżeństwa-relacji jest widoczny w postrzegalnych na zewnątrz faktach i zachowaniach małżonków, w wytworzeniu poważnych więzi rodzinnych, w podejmowaniu niezmiennych praw i niezbywalnych obowiązków, w odpowiedzialności rodziców wobec swoich dzieci, a także w relacjach z dalszymi krewnymi. Ta zewnętrzna forma życia małżeńskiego jest w końcu stabilna, ponieważ kontynuowana przez znaczący okres czasu i z założenia pozbawiona czasowego ograniczenia³⁷.

Szczegółowe zadania rodziny zostały wpisane przez ustawodawcę włoskiego do kodeksu cywilnego. Przepisy w nim zawarte odnoszą się do rozumienia „małżeństwa jako relacji”, wskazując na istotne więzi,

³⁶ F. LUSSANA, *Famiglia e indissolubilità del matrimonio...*, s. 498-507.

³⁷ Corte di Cassazione, Sezioni Unite civili, Sentenza 17. 7. 2014, n. 16379, p. 3.6; 3.7.1; 3.7.2.

które wytwarza pożycie małżeńskie. Stanowią je w szczególności: równe prawa i obowiązki męża i żony, powstałe w wyniku zawarcia małżeństwa (art. 143 ust.1); obowiązek wzajemnej wierności, okazywanie pomocy moralnej i materialnej, współpraca w sprawach rodziny (art. 143 ust. 2); obowiązek każdego z małżonków do podejmowania, według własnych możliwości, pracy zawodowej i domowej, w celu zaspokajania potrzeb rodziny (art. 143 ust. 3); obowiązek rozwijania pożycia małżeńskiego i życia rodzinnego (art. 144) obejmujący wszelkie zadania, wynikające z zawartego małżeństwa i powstałej rodziny, w wymiarze moralnym i materialnym, także wobec potomstwa³⁸.

Wytworzenie *matrimonio-rapporto* bądź jego brak, jak pokazuje włoskie orzecznictwo jest kluczowe w zakresie rozstrzygnięcia o uznaniu skutków cywilnych kanonicznych orzeczeń nieważności. Z drugiej strony, sam fakt wyroku kościelnego uznającego nieważność związku, w dacie znacznie odległej od zawarcia symulowanego małżeństwa nie jest wystarczający dla odmowy uznania skutków cywilnych w prawie włoskim³⁹. Stąd m.in. jeden z sądów nie uznał skutków cywilnych wyroku kanonicznego, ferowanego po ponad dziesięciu latach wspólnego pożycia, w którym to okresie małżonkowie podejmowali wspólne życie i z którego narodziło się dziecko⁴⁰. Podobnie nie uznano skutków cywilnych orzeczenia nieważności z tytułu poważnego braku rozeznania oceniającego. Sąd Kasacyjny, uznając niedopuszczalność wniosku, wykazał, że w zaskarżonym małżeństwie obie strony żyły przez dziewięć lat, „utrzymując publicznie i zewnętrznie swój związek”⁴¹. W innym orzeczeniu, przeciwnie, sąd stwierdził, że nie można uznać wytworzenia między małżonkami *matrimonio-rapporto*, mimo trwania małżeństwa od sześciu lat i narodzenia się z niego córki. Do powyższego wniosku sąd doszedł

³⁸ Corte di Cassazione, Sezioni Unite civili, Sentenza 17. 7. 2014, n. 16379, p. 3.5.

³⁹ L. LACROCE, M. MADONNA, *Il matrimonio concordatario...*, s. 812.

⁴⁰ Corte di Cassazione, Sezioni Unite civili, Sentenza 17. 2. 2017, n. 16379, s. 1, 2, 3.

⁴¹ Corte di Cassazione, sez. VI Civile, Ordinanza 30.10.2018, n. 27486, s. 3, <http://www.italgiure.giustizia.it/xway/application/nif/clean/hc.dll?verbo=attach&db=sn-civ&id=/.20181030/snciv@s61@a2018@n27486@tO.clean.pdf>, [dostęp 2 maja 2020].

wskazując, że między małżonkami istniały „bezpośrednie i ciągłe kłótnie oraz częste ich oddalenia”⁴².

Na małżeństwie, rozumianym jako trwały element porządku publicznego bazuje dalsza instytucja, którą stanowi w prawie włoskim przysposobienie. Wśród wielu warunków stawianych kandydatom na przysposabiających stawia się wymóg utrzymania wspólnoty małżeństwa-relacji, przez okres przynajmniej trzech lat⁴³. We wskazanym terminie nie dopuszcza się zaistnienia separacji, nie tylko orzeczonej sądownie, ale także faktycznej⁴⁴. W szczególności, Sąd Kasacyjny, przywołał wyrok, w którym sąd rodzinny, wyrażając zgodę na przysposobienie, odniósł się aprobusz do wspólnoty małżeńskiej, trwającej od dziesięciu lat. Uznał, że daje ona wysoką gwarancję stabilności, pewności i wzajemności w realizacji praw i obowiązków istniejących w relacjach rodzinnych⁴⁵.

3.2. Przekroczenie terminu na złożenie wniosku z tytułu symulacji

Art. 123 zdanie 2 kodeksu cywilnego głosi, że termin na wniesienie powództwa o unieważnienie małżeństwa, z tytułu symulacji wygasa po upływie roku od zawarcia małżeństwa lub w przypadku, gdy małżonkowie podjęli wspólne pożycie przed zawarciem małżeństwa „jako małżonkowie” - od momentu zawarcia małżeństwa⁴⁶. Roczny termin jest kompatybilny z innymi powództwami w prawie cywilnym, w zakresie wad oświadczenia woli w zawarciu małżeństwa.

⁴² Corte di Cassazione, sez. I Civile, ordinanza 6 luglio – 12 settembre 2018, n. 22218, p. 5.2, <http://www.iuscanonicum.it/wp-content/uploads/2019/01/Cassazione-Civile-12.09.2018-n.-22218.pdf>, [dostęp 15 kwietnia 2020].

⁴³ M. CANONICO, *La delibazione delle sentenze di nullità matrimoniale ...*, s. 51.

⁴⁴ Vedi: art. 6 ust. 1 i 4, Diritto del minore ad una famiglia, testo sostituito dalla L. 28 marzo 2001, n. 149: “L’adozione è consentita a coniugi uniti in matrimonio da almeno tre anni. Tre i coniugi non deve sussistere e non deve avere avuto luogo negli ultimi tre anni separazione personale neppure di fatto”.

⁴⁵ Corte di Cassazione, Sezioni Unite civili, Sentenza 17. 7. 2014, n. 16379, p. 3.7.3.

⁴⁶ Art. 123 codice civile: „L’azione non può essere proposta decorso un anno dalla celebrazione del matrimonio ovvero nel caso in cui i contraenti abbiano convissuto come coniugi successivamente alla celebrazione medesima”.

Wskazane w art. 119 ust. 2, art. 120 ust. 2, art. 122 ust. 4 pozostałe powództwa z tytułu wad woli także wygasają po upływie roku od zawarcia małżeństwa⁴⁷. Przepis określający termin wyłączający wniesienie powództwa o unieważnienia małżeństwa podlegał nowelizacjom, będąc stopniowo wydłużanym. Kodeks cywilny w brzmieniu z roku 1865 określał go na jeden miesiąc, nowelizacja kodeksu z roku 1942 ustanawiała go na trzy miesiące, natomiast obowiązujący roczny termin został wprowadzony nowelizacją z roku 1975. Jak wyjaśnił Sąd Kasacyjny, sensem wprowadzenia terminu, ograniczającego możliwość wniesienia powództwa z tytułu symulacji jest ochrona *matrimonio-rapporto* i jednocześnie sanowanie wadliwej umowy zawarcia małżeństwa przez symulantów⁴⁸.

Obok rocznego terminu wskazanego przez prawodawcę na wniesienie skargi o unieważnienie małżeństwa, orzecznictwo włoskie, po etapie posługiwania się pojęciem „przedłużonej wspólnoty małżeńskiej” (*prolungata convivenza*), bez wskazania czasu jej trwania⁴⁹, wypracowało termin, który w sposób domniemany ma przesądzać o wytworzeniu się wskazanej wspólnoty, a tym samym przesądzać o niedopuszczalności uznania sentencji kanonicznej w prawie włoskim. Połączone Izby Sądu Kasacyjnego uznały, że wynosi on trzy lata. Wskazany termin stał się jednym z wymiarów terminu „przedłużonej wspólnoty”, który wciąż nie miał wystarczająco jasnej wykładni⁵⁰. W orzeczeniu z dnia 4 lutego 2020, Sąd Kasacyjny przywołał wypowiedź połączonych Izb, wskazując że: „Wspólne pożycie „jako małżonków”, które stanowi istotny element

⁴⁷ N. MARCHEI, *Delibazione delle sentenze ecclesiastiche e (prolungata) convivenza tra i coniugi*, Stato, Chiese e pluralismo confessionale 1 (2012), p. 10.

⁴⁸ Corte di Cassazione, Sezioni Unite civili, Sentenza 17. 7. 2014, n. 16379, p. 3.7.2; L. LACROCE, M. MADONNA, *Il matrimonio concordatario ...*, s. 811.

⁴⁹ Corte di Cassazione, Sez. I Civile, sentenza 20 gennaio 2011, n. 1343, <http://www.iuscanonicum.it/cassazione-i-sez-civile-n-1343-20-gennaio-2011/>, [dostęp 12 marca 2020]; M. CANONICO, *La delibazione delle sentenze di nullità matrimoniale ...*, s. 46.

⁵⁰ P. CEROLI, *Prolungata convivenza oltre le nozze e mancata 'delibazione' della sentenza ecclesiastica di nullità matrimoniale*, *Il Diritto ecclesiastico* 3-4 (2011), s. 766.

matrimonio-rapporto, które przeciąga się przynajmniej przez trzy lata od zawarcia małżeństwa konkordatowego tworzy sytuację prawną „włoskiego porządku publicznego”, która znajduje nienaruszalną ochronę w najwyższych zasadach niezależności i świeckości Państwa, co już zostało stwierdzone przez Sąd Konstytucyjny w orzeczeniach n. 18 z 1982 i n. 203 z 1989. [Przedmiotowe pożycie] stanowi przeszkodę do uznania skuteczności sentencji nieważności wydanej przez trybunał kościelny wobec jakiegokolwiek przeszkody genetycznej *matrimonio-atto*⁵¹.

Na podstawie tak sformułowanej zasady, sądy zaczęły weryfikować w rozpoznawanych orzeczeniach kanonicznych trzyletni termin trwania małżeństwa, wykazując, że jeśli wiąże się on z ugruntowanym pożyciem małżonków, tworzy sytuację prawną unormowaną i ochranianą przez przepisy konstytucyjne, konwencyjne i włoskiego ustawodawstwa zwykłego⁵². Tym samym kościelne orzeczenia nieważności tak ukształtowanego małżeństwa, zaczęły stanowić negatywną przesłankę prejudycjalną do uznania skutków kanonicznych w prawie cywilnym, z tytułu porządku publicznego.

I tak np. Sąd Kasacyjny, odmówił wykonania wyroku sądu kościelnego z tytułu symulacji w prawie włoskim, kierując się sytuacją faktyczną małżonków, która polegała na zbyt długim okresie ich

⁵¹ La convivenza „come coniugi”, quale elemento essenziale del „matrimonio-rapporto”, ove protrattasi per almeno tre anni dalla celebrazione del matrimonio concordatario, integra una situazione giuridica di „ordine pubblico italiano”, la cui inderogabile tutela trova fondamento nei principi supremi di sovranità e di laicità dello Stato, già affermato dalla Corte costituzionale con sentenze n. 18 del 1982 e n. 203 del 1989, ostativa alla dichiarazione di efficacia della sentenza di nullità pronunciata dal tribunale ecclesiastico per qualsiasi vizio genetico del „matrimonio-atto”, Corte di Cassazione, Sez. I civile, Sentenza 4.02.2020, n. 2564, <http://www.italgiure.giustizia.it/xway/application/nif/clean/hc.dll?verbo=attach&db=snciv&id=./20200204/snciv@s10@a2020@n02564@tO.clean.pdf>, [dostęp 2.05.2020].

⁵² Vedi: Corte di Cassazione, Sezioni Unite civili, Sentenze 15. 5. 2018, n. 11808, 24. 5. 2017, n. 13120; 19.04. 2017, n. 9925; 5. 4. 2017, n. 8808; 21. 11. 2016, n. 23640; 4. 10. 2016, n. 19811, M. CANONICO, *La delibazione delle sentenze di nullità matrimoniale...*, s. 51; E. VITALI, *Matrimonio...*, s. 225; F. FRANCESCHI, *Manuale di diritto ecclesiastico*, Molfetta 2017, s. 277; R. BOTTA, *Il primato dello Stato...*, s. 95.

wspólnego pożycia (*prolungata convivenza*), bo trwającym dwadzieścia lat. Zdaniem sądu, faktyczne pożycie wytworzyło bowiem *affectio familiae* i *matrimonio-raporto durato e radicato*⁵³. Do podobnego wniosku doszedł Sąd Kasacyjny, uznając wniosek o zastosowanie skutków cywilnych za niedopuszczalny, po ponad siedmiu latach życia małżonków. W uzasadnieniu Sąd wykazał, że tak długie pożycie wiąże się ze „złożonością faktyczną” (*complessità fattuale*), ściśle związaną z odpowiedzialnością osobistą każdego z małżonków, która musi zostać zakwalifikowana jako przesłanka, uniemożliwiająca uznanie skutków wyroku kościelnego, z racji na naruszenie porządku publicznego⁵⁴.

3.3. Symulacja jednostronna

Drugim argumentem odmowy uznania skutków kościelnego wyroku o nieważności małżeństwa z tytułu symulacji stanowi fakt jej dokonania jedynie przez jedną ze stron małżeństwa (*esclusione unilaterale*). Dla symulacji zgody małżeńskiej w prawie włoskim, według art. 123 zd. 1 kodeksu cywilnego, wymaga się bowiem, by została ona dokonana przez obie strony⁵⁵. Tak przyjęta wykładnia przepisu prawnego prowadzi do odmowy uznania przez sąd świecki skutków wyroku kościelnego w prawie cywilnym, w sytuacji, gdy małżonek nie wiedział o symulacji drugiego małżonka, dokonanej w momencie zawarcia małżeństwa⁵⁶. Racją przedmiotowego stanowiska jest

⁵³ Corte di Cassazione, Sez. I Civile, sentenza 20 gennaio 2011, n. 1343, <http://www.iuscanonicum.it/cassazione-i-sez-civile-n-1343-20-gennaio-2011/>, [dostęp 12 marca 2020].

⁵⁴ Corte di Cassazione, sez. VI Civile, Ordinanza 16.07.2019, n. 18969, p. 2.1., http://www.italgiure.giustizia.it/xway/application/nif/clean/hc.dll?verbo=attach&db=sn_civ&id=/.20190716/snciv@s61@a2019@n18969@tO.clean.pdf, [dostęp 2 maja 2020].

⁵⁵ Art. 123 codice civile: Simulazione: „Il matrimonio può essere impugnato da ciascuno dei coniugi quando gli sposi abbiano convenuto di non adempiere agli obblighi e di non esercitare i diritti da esso discendenti”.

⁵⁶ „La dichiarazione di esecutività nell’ordinamento italiano della sentenza ecclesiastica che dichiara la nullità del matrimonio concordatario, a causa dell’esclusione da parte di uno dei coniugi di uno dei *bona matrimonii*, trova ostacolo nell’ordine pubblico, qualora detta esclusione sia rimasta nella sfera psichica del suo autore e

przyjęcie zasady „dobrej wiary” w zawieraniu kontraktów, a tym samym także – małżeństwa. Przywołana zasada stanowi tym samym gwarancję dla drugiego małżonka⁵⁷. Uznaje się bowiem, że małżonek nie mający wiedzy o tym, że drugi wadliwie oświadcza wolę, symulując małżeństwo, nie może ponosić konsekwencji zawarcia nieważnego kontraktu⁵⁸. Problem jednak jest sporny, ponieważ zasada zawierania umów w dobrej wierze nie jest uznawana powszechnie za właściwą i mieszczącą się w porządku publicznym⁵⁹.

Mimo restrykcyjnego unormowania zakazu unieważnienia symulacji dokonanej przez jedną ze stron, w orzecznictwie włoskim, dopuszcza się wyjątki. Zaskarżone małżeństwo może zostać unieważnione, jeśli małżonek nie będący symulantem miał wiedzę w zakresie wadliwego oświadczenia woli swojego współmałżonka, albo,

non sia stata manifestata, ovvero conosciuta o conoscibile dall'altro coniuge, in quanto si pone in contrasto con l'inderogabile principio della tutela della buona fede e dell'affidamento incolpevole, il quale è tuttavia ricollegato ad un valore individuale che appartiene alla sfera di disponibilità del soggetto ed è preordinato a tutelare questo valore contro gli ingiusti attacchi esterni, Corte di Cassazione, Sez. I Civile, sentenza 20 gennaio 2011, n. 1343, <http://www.iuscanonicum.it/cassazione-i-sez-civile-n-1343-20-gennaio-2011/p.4>, [dostęp 12 marca 2020], vedi: A. GRASSO, *Il procedimento di riconoscimento delle sentenze ecclesiastiche di nullità di matrimonio nell'ordinamento giuridico italiano*, Roma 2009, s. 28.

⁵⁷ R.C. BAFFIONI, *Il procedimento di delibazione...*, s. 136-137.

⁵⁸ I ricorrenti richiamano le sentenze di questa corte, le quali hanno menzionato il «principio di ordine pubblico italiano di tutela della buona fede e dell'affidamento incolpevole»: si tratta di quelle decisioni, le quali hanno escluso l'esecutività della sentenza ecclesiastica dichiarativa della nullità del matrimonio religioso, per esclusione da parte di un coniuge di uno dei bona matrimoniali, quando l'altro coniuge non poteva conoscerla, vedi: Corte di Cassazione, Sez. I Civile, Ordinanza n. 2564, 4.02.2020, p.3, <http://www.italgiure.giustizia.it/xway/application/nif/clean/hc.dll?verbo=attach&db=snciv&id=/.20200204/snciv@s10@a2020@n02564@tO.clean.pdf>, [dostęp 2 maja 2020], vedi: Corte di Cassazione, Sez. I Civile, Ordinanza 14.02.2019, n. 4517, s. 1.2., <http://www.italgiure.giustizia.it/xway/application/nif/clean/hc.dll?verbo=attach&db=snciv&id=/.Oscurate20200102/snciv@s10@a2019@n04517@tO@oY.clean.pdf>, [dostęp 2 maja 2020].

⁵⁹ A. GRASSO, *Il procedimento di riconoscimento ...*, s. 28, M. CANONICO, *La delibazione delle sentenze di nullità matrimoniale ...*, s. 34.

co najmniej akceptował wadliwe oświadczenie woli drugiej strony, albo wada była przez niego dopuszczalna, albo jeśli nie oponował w uznaniu wyroku kościelnego lub wręcz sam wnioskował o uznanie wyroku przed sądem cywilnym. Tym samym, symulacja małżeństwa tylko jednej strony stanowi tytuł unieważnienia małżeństwa w prawie cywilnym, jeśli koresponduje z postawą drugiego czy to przed czy po zawarciu małżeństwa⁶⁰. Stąd min. Sąd Kasacyjny odrzucił wniosek o uznanie skutków orzeczenia kanonicznego z tytułu wykluczenia nierozzerwalności małżeństwa, ponieważ uznał, że z zeznań świadków wynika jasno, że mąż wyjawiał przed zawarciem małżeństwa swojej przyszłej żonie własną wolę odrzucenia nierozzerwalności⁶¹. W innym przypadku, Sąd Kasacyjny nie uznał skuteczności wyroku kościelnego z tytułu wykluczenia nierozzerwalności małżeństwa przez mężczyznę, wskazując, że wada oświadczenia woli nie była znana jego żonie⁶². W kolejnym przypadku, sąd nie uznał efektów cywilnych wyroku kanonicznego, orzeczonego po dwudziestu latach pożycia, z tytułu wykluczenia dobra potomstwa po stronie kobiety, ponieważ wykazano, że jej postawa nie była znana mężowi⁶³.

Postawa drugiego z małżonków (nie będącego symulantem) sprzeciwia się uznaniu skuteczności wyroku kościelnego w prawie włoskim, jeśli oponuje on przeciwko takiemu uznaniu, podnosząc, że zawarł małżeństwo w dobrej wierze i żąda ochrony u sędziego⁶⁴. Jednocześnie, małżonek niewinny (który nie symulował małżeństwa

⁶⁰ L. LACROCE, M. MADONNA, *Il matrimonio concordatario...*, s. 794; Corte di Cassazione, sez. VI Civile, Ordinanza 16.07.2019, n. 18969, p. 2.2., <http://www.italgiure.giustizia.it/xway/application/nif/clean/hc.dll?verbo=attach&db=snciv&id=/.20190716/snciv@s61@a2019@n18969@tO.clean.pdf>, [dostęp 2 maja 2020].

⁶¹ Corte di Cassazione, sez. I Civile, ordinanza 6 luglio – 12 settembre 2018, n. 22218, <http://www.iuscanonicum.it/wp-content/uploads/2019/01/Cassazione-Civile-12.09.2018-n.-22218.pdf>, [dostęp 15 kwietnia 2020].

⁶² Corte di Cassazione, Sez I Civile, Ordinanza 14.02.2019, n. 4517, p. 1.2., <http://www.italgiure.giustizia.it/xway/application/nif/clean/hc.dll?verbo=attach&db=snciv&id=/.Oscurate20200102/snciv@s10@a2019@n04517@tO@oY.clean.pdf>, [dostęp 2 maja 2020].

⁶³ P. CERIOLI, *Prolungata convivenza ...*, s. 762.

⁶⁴ A. GRASSO, *Il procedimento di riconoscimento ...*, s. 31-32.

ani żadnego jego przymiotu czy celu) nie ma prawa do żądania uznania skutków cywilnych sentencji kanonicznej, jeśli nie wiedział lub nie mógł rozpoznać wady oświadczenia woli swojego współmałżonka⁶⁵.

Przedmiotowa kategoria prawna jest inaczej postrzegana przez prawo kanoniczne. Nie jest dla niego istotne czy wykluczenie małżeństwa, w momencie jego zawarcia jest dokonane przez jedną czy przez obie strony i nie jest miarodajne czy druga strona ma wiedzę w zakresie wadliwego oświadczenia woli symulanta⁶⁶. Nie wchodzi w grę ochrona drugiego z małżonków, który zawierał małżeństwo w „dobrej wierze”. Nie jest istotne czy druga strona oponuje w sądzie, podczas procesu o stwierdzenie nieważności. Ma natomiast znaczenie postawa symulanta po zawarciu małżeństwa. Przy zachowaniu warunków stawianych przez prawo kanoniczne, dokonana przez niego sanacja symulowanego małżeństwa, nawet wewnętrznym aktem woli (przy trwającej zgodzie drugiego małżonka i gdy wady nie można udowodnić)⁶⁷, sanuje małżeństwo i niweczy możliwość uznania go za nieważne⁶⁸. Te kategorie stanowią istotny punkt rozbieżności w postrzeganiu powstania i trwania małżeństwa.

⁶⁵ L. LACROCE, M. MADONNA, *Il matrimonio concordatario ...*, s. 794.

⁶⁶ Kan. 1101 - § 1. Domniemywa się, że wewnętrzna zgoda odpowiada słowom lub znakom użytym przy zawieraniu małżeństwa.

§ 2. Jeśli jednak jedna ze stron albo obydwie pozytywnym aktem woli wykluczyłyby samo małżeństwo lub jakiś istotny element małżeństwa, albo jakiś istotny przymiot, zawierają je nieważnie, Kodeks Prawa Kanonicznego z dnia 25 stycznia 1983.

⁶⁷ K. LÜDICKE, *Konvalidation bei Willensmangel*, in: K. Lüdicke, *Münsterlicher Kommentar zum Codex Iuris Canonici 1983*, can. 1159/1.

⁶⁸ Kan. 1159 - § 1. Małżeństwo nieważne z powodu braku zgody zostaje uważnione z chwilą wyrażenia zgody przez stronę, która jej nie wyraziła, jeśli trwa zgoda wyrażona przez drugą stronę.

§ 2. Jeśli braku zgody nie można udowodnić, wystarczy prywatne i tajne ponowienie zgody przez stronę, która jej nie wyraziła.

§ 3. Jeśli można udowodnić brak zgody, konieczne jest ponowienie jej z zachowaniem kanonicznej formy, Kodeks Prawa Kanonicznego z dnia 25 stycznia 1983.

Wnioski

1. Istotnym elementem włoskiego porządku publicznego jest instytucja małżeństwa w swojej ugruntowanej postaci, którą w doktrynie nazywa się *matrimonio-rapporto* (małżeństwo-relacja). Jak pokazała analiza tworzenia się przepisu konstytucyjnego, wszystkie środowiska polityczne opowiadały się za małżeństwem, będącym naturalnym związkiem mężczyzny i kobiety, jako fundamentem rodziny i społeczeństwa. Istotne znaczenie przypisywano trwałości małżeństwa. Upatrywano w niej stabilność społeczeństwa. Tym samym, małżeństwo i rodzina stanowią istotne elementy prawne porządku publicznego, wytwarzają bardzo zaangażowane i nieodwracalne relacje prawne i społeczne. Prawo włoskie chroni małżeństwo i rodzinę. Stąd stoi na stanowisku konieczności unikania zbyt pochopnych decyzji w unieważnianiu małżeństw.
2. O naruszeniu porządku publicznego wskutek cywilnego unieważnienia małżeństwa można by mówić wówczas, gdyby wniosek o symulację zostałby złożony po upływie roku od zawarcia małżeństwa, jak i gdy unieważnienie dotyczyłoby małżeństwa trwającego ponad trzy lata. Po wtóre, prawo włoskie nie dopuszcza unieważnienia małżeństwa z tytułu symulacji dokonanej tylko przez jedną ze stron. *De lege lata*, oba te kryteria, jak pokazała analiza, są dyskusyjne, a ich stosowanie przez sądy jest uznaniowe.

Jeśli chodzi o pierwsze, należy podnieść, że ustawy roczny termin był przedłużany przez kolejne nowelizacje kodeksu cywilnego. Nie jest tym samym stabilny. Ostatnia jego nowelizacja dokonała się w 1975 i budzi pytanie o jego aktualność w obecnym czasie. Wyznaczenie granicy czasowej na wnioskowanie o unieważnienie małżeństwa z tytułu wady oświadczenia woli, poprzez wskazanie ścisłego terminu, nie jest zasadne. Stąd aktualne rozwiązanie *de lege ferenda* domaga się uchylecia. Ponadto, drugi ze wskazanych terminów, czyli trzy-letni jest terminem orzecznictwem, a nie ustawowym. Został on skonstruowany przez Zjednoczone Izby Sądu Kasacyjnego, jako termin, którego zweryfikowanie stanowi o wytworzeniu wspólnoty

wpisującej się istotnie w porządek publiczny (*prolungata convivenza*). Jak pokazała analiza orzeczeń, nie w każdym przypadku zaistnienie wskazanego terminu przesądza o wykształceniu się trwałej wspólnoty małżeńskiej. Tym samym, brak nawiązania relacji w małżeństwie, mimo osiągnięcia przez małżonków trzyletniego pożycia, nie wyłącza możliwości unieważnienia małżeństwa.

Zastrzeżenia budzi także ustawowe wyłączenie symulacji jednostronnej. Po pierwsze, prawo włoskie nie dopuszcza unieważnienia małżeństwa ze wskazanego tytułu, kierując się ochroną interesu małżonka niewinnego (w imię zasady zawierania umów w dobrej wierze). Po drugie, zdaniem doktryny, słuszność przywołanej zasady jest sporna. Po trzecie, orzecznictwo przełamuje wskazane ustawowo ograniczenie i uznaje symulację jednostronną, jako tytuł unieważnienia w prawie cywilnym, jeśli druga strona małżeństwa w jakiś sposób akceptowała postawę symulanta.

3. Przedstawiona w niniejszym opracowaniu procedura stosowania skutków kanonicznego orzeczenia nieważności małżeństwa w prawie cywilnym bazuje na porównaniu kanonicznego procesu o nieważność małżeństwa z cywilnym procesem unieważnienia małżeństwa. W obu z nich wspólną wadą oświadczenia woli jest symulacja. Taka analogia *de lege lata* jest właściwa i rodzi cały szereg konfliktów. Fundamentalny z nich dotyczy samego rozumienia tych dwóch procesów. Kanoniczna nieważność zmierza do wykazania, że małżeństwo nie powstało w ogóle. Natomiast cywilne unieważnienie daje stronom możliwość anulowania małżeństwa, a w braku ich działania, sanuje małżeństwo i uznaje je za zawarte (czy mówiąc językiem prawa kanonicznego: ważne). W tym sensie *de lege lata* pozytywnie należy ocenić regulację znaną Paktom Laterańskim z 1929, a polegającą na bezwarunkowym uznaniu w prawie cywilnym orzeczeń kościelnych. Przedmiotowa regulacja szanowała odmienną kanonicznego orzeczenia nieważności i unieważnienia czy także rozwiązania małżeństwa przez rozwód. Zmianę regulacji, która weszła w życie przez nawiązanie nowego *Accordo* z 1984 roku, a która uzależniła

aplikowanie skutków kanonicznych do prawa cywilnego m.in. od wykluczenia naruszenia porządku publicznego *de lege lata* należy ocenić negatywnie. Nie respektuje ona, bowiem różnic w procesach kanonicznym i cywilnym. Dalszych badań wymagałyby racje, dla których zdecydowano się na wprowadzenie nowej regulacji.

Public order of Republic of Italy as impediment in application civil effects of marriage nullity sentences in basis of simulation

The Holy See and the Republic of Italy have cooperated in the sphere of marriage in common form of contracting the bound and in application canonical sentences of nullity in Italian civil law. In the time of Lateran Pacts the State acknowledged mentioned sentences in direct and full way. New Accordo from the year 1984 changed that way. From that time, the procedure of application of civil effects has been conditioned from accordance of set of circumstances, inter alia, from “Italian public order”.

The simulation (defect of the will) is present in the both legal systems: canon and Italian. Its meaning is different. Claiming marriage in the basis of simulation is limited in Italian civil law. On the one hand, marriage can not be claimed after no later than one year after its contracting. Due to the mentioned condition Italian jurisprudence worked out the concept “extended marriage live” (*prolungata convivenza*) and corresponding to the three-years period of time. The doctrine of Italian civil law has distinguished apart from marriage understood as legal act (*matrimonio-atto*) a second category ie. marriage-relation (*matrimonio-rapporto*), which is the basic element of society and subject of legal protection as key part of public order. On the other hand, simulation done by one part of marriage is excluded as cause of annulment. It means that canonical sentence of nullity of marriage issued in the base of simulation: after long time of spouses’ together live or done by only one spouse can not be applicated in the Italian legal system. It seems to be better to come back to regulation from Lateran Pacts times.

SŁOWA KLUCZOWE: porządek publiczny; symulacja małżeństwa; skutki cywilne; prawo włoskie

KEYWORDS: public order; simulation of marriage; civil effects; Italian law

NOTA O AUTORZE

KS. DR HAB. TOMASZ RAKOCZY – doktor habilitowany nauk prawnych, Instytut Prawa Ordo Iuris w Warszawie, zainteresowania badawcze: porównawcze prawo małżeńskie i rodzinne, prawo wyznaniowe, prawa człowieka, teoria prawa polskiego.